

Τιμωρία ή ενίσχυση της συμπεριφοράς;

Του Αντώνη Ζαρίντα

Εκπαιδευτικού

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι ο αντικειμενικός στόχος κάθε εκπαιδευτικού είναι η ομαλή διεξαγωγή της μαθησιακής διαδικασίας. Στην προσπάθειά του αυτή έρχεται αντιμέτωπος με τις ποικίλες αντιδράσεις και συμπεριφορές των μαθητών. Στο βαθμό που ορισμένες από τις συμπεριφορές κρίνονται ως ανεπιθύμητες η απρόσκοπτη διεξαγωγή του μαθήματος διακόπτεται. Ο εκπαιδευτικός συνήθως θεωρεί παράλογο να αγνοήσει την προβληματική συμπεριφορά ή να την αφήσει να εκτονωθεί μόνη της. Θεωρεί σχεδόν βέβαιον ότι εάν την αφήσει να περάσει απαρατήρητη τότε αυτή θα χειροτερεύσει. Συνεπακόλουθα, ένα μεγάλο μέρος του διδακτικού χρόνου αφιερώνεται στην προσπάθεια χειρισμού των ανεπιθύμητων συμπεριφορών.

Μία μέθοδος που ενδεχομένως χρησιμοποιείται για να ελαχιστοποιηθούν οι ανεπιθύμητες συμπεριφορές είναι η τιμωρία. Η τιμωρία μπορεί να πάρει τη μορφή της αυστηρής κριτικής, της επίπληξης, του χλευασμού, της στέρησης συμμετοχής σε διάφορες δραστηριότητες, ακόμα και της βίας. Όντως, εφαρμόζοντας την τιμωρία η αρνητική συμπεριφορά περιορίζεται δραστικά. Όμως τα αποτελέσματά της είναι αργίσιμα, εφήμερα, αρνητικά και συνεπώς αντιπαιδαγωγικά. Φρονώ ότι η μέθοδος της τιμωρίας έχει σημαντικότερες αδυναμίες οι οποίες δεν μπορούν να αγνοηθούν:

1. Η τιμωρία κάνει ξεκάθαρο στο μαθητή ποια συμπεριφορά δεν ενδείκνυται, ενώ δεν του υποδεικνύει ποια είναι η ενδεδειγμένη συμπεριφορά. Ουσιαστικά υποδεικνύεται στο μαθητή τι δεν πρέπει να κάνει και παράλληλα δεν του υποδεικνύεται τι πρέπει να κάνει.
2. Ο εκπαιδευτικός εκπλήσσεται από την άμεση αποτελεσματικότητα της τιμωρίας και τείνει να τη χρησιμοποιεί μαζικά και ανεπιφύλακτα. Παρατηρώντας τη δραστική μείωση της ανεπιθύμητης συμπεριφοράς ενισχύει αρνητικά τον εαυτό του, ότι με το να αντιδράσει με τον ίδιο τρόπο σε παρόμοιες καταστάσεις θα έχει και πάλι τα ίδια δραστικά αποτελέσματα.

3. Ο μαθητής μαθαίνει ότι η τιμωρία είναι μία ηθική και σωστή μέθοδος αντιμετώπισης των προβλημάτων και ενδεχομένως μακροπρόθεσμα να τη χρησιμοποιεί και ο ίδιος. Δεν είναι τυχαίο ότι οι ενήλικες που χρησιμοποιούν την τιμωρία έχουν μεγαλώσει σ' ένα περιβάλλον στο οποίο η τιμωρία εφαρμοζόταν ευρέως. Ως εκ τούτου τη θεωρούν ως κάτι το φυσιολογικό.
4. Ο μαθητής αναπτύσσει αρνητικά συναισθήματα προς τον εκπαιδευτικό ή και το σχολείο, με αποτέλεσμα να επιβαρύνεται η παιδαγωγική σχέση. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι τα παιδιά τα οποία μισούν το μάθημα που κάνει ο εκπαιδευτικός που τιμωρεί.
5. Η επιθυμητή συμπεριφορά ενδεχομένως να εκδηλώνεται μόνο στην παρουσία του εκπαιδευτικού που τιμωρεί. Όταν δηλαδή ο εκπαιδευτικός που εφαρμόζει τη μέθοδο της τιμωρίας είναι παρόν οι μαθητές εκδηλώνουν την επιθυμητή συμπεριφορά. Σε αντίθετη περίπτωση η ανεπιθύμητη συμπεριφορά εκδηλώνεται αβίαστα.

Γι' αυτούς του λόγους η τιμωρία δεν ενδείκνυται παρόλο που είναι εύκολη, άμεση και εφήμερα αποτελεσματική. Στην ουσία είναι μία μέθοδος αναχαίτισης υπό προϋποθέσεις κι όχι θεραπείας της προβληματικής συμπεριφοράς. Απαιτεί τη δυναμική εμπλοκή του εκπαιδευτικού εις βάρος της ομαλής μαθησιακής διαδικασίας και επιβαρύνει συναισθηματικά την παιδαγωγική σχέση.

Η τιμωρία απέχει παρασάγγας από τη σύγχρονη παιδαγωγική, η οποία υπογραμμίζει την ατάραχη και ψύχραιμη προσέγγιση των προβληματικών συμπεριφορών. Θεωρώ ότι σε αρκετές περιπτώσεις η ανεπιθύμητη συμπεριφορά μπορεί να εκτονωθεί από μόνη της εάν περάσει απλά απαρατήρητη. Τούτο προκύπτει από το γεγονός ότι το προσωπικό ενδιαφέρον του εκπαιδευτικού που δέχεται ο μαθητής όταν εκδηλώσει ανεπιθύμητες συμπεριφορές στην ουσία ενισχύει καταλυτικά το μαθητή στο να τις επαναλάβει. Είναι πλέον αξίωμα ότι οποιαδήποτε συμπεριφορά επισύρει την προσοχή του εκπαιδευτικού ενισχύεται. Συνεπώς, ακόμα και η τιμωρία ως μία ενέργεια η οποία δίδει σημασία στο μαθητή μπορεί υπό προϋποθέσεις να ενισχύσει την ανεπιθύμητη συμπεριφορά! Αντιθέτως, εάν μία συμπεριφορά περνά συνεχώς απαρατήρητη τότε δεν ενισχύεται και σταδιακά εξασθενίζει.

Έχω την πεποίθηση ότι ο εκπαιδευτικός πρέπει να καταστεί ευέλικτος χειριστής ενισχύσεων. Αφενός να αγνοεί τις ανεπιθύμητες συμπεριφορές και αφετέρου να ενισχύει θετικά με διάφορους τρόπους τις επιθυμητές συμπεριφορές. Η θετική ενίσχυση μπορεί να λάβει τη μορφή ενός χαμόγελου, μιας καλής κουβέντας, ενδεχομένως ενός βραβείου, ή φυσικά του προσωπικού ενδιαφέροντος του εκπαιδευτικού. Στο επίκεντρο της σχολικής καθημερινότητας πρέπει να τεθούν οι επιθυμητές κι όχι οι ανεπιθύμητες συμπεριφορές.

Υπό το πρίσμα τούτο οι επιθυμητές συμπεριφορές θα ενδυναμώνονται και οι ανεπιθύμητες θα απαξιώνονται, διότι πολύ απλά δεν θα κρίνονται άξιες παρατηρήσεως.

Η εφαρμογή της ενίσχυσης στην παιδαγωγική πρακτική δεν πρέπει να είναι αυθαίρετη, αλλά να διέπεται από ορισμένους κανόνες. Κατ' αρχάς η θετική ενίσχυση πρέπει να είναι άμεση. Τουτέστιν να ταυτίζεται χρονικά με την εκδηλωμένη επιθυμητή συμπεριφορά. Είναι πρωταρχικής σημασίας να γίνεται άμεσα διακριτό ποια συγκεκριμένη συμπεριφορά ενισχύεται. Η ενίσχυση πρέπει επίσης να είναι μετρίου μεγέθους και αξιοπρόσεκτη. Στο βαθμό που ενισχύεται συνεχώς ο μαθητής ιδιαίτερα έντονα ελλοχεύει ο κίνδυνος να κατακεραυνωθούν τα κίνητρά του για περαιτέρω προσπάθεια. Ένας επιπρόσθετος κίνδυνος είναι οι επιθυμητές συμπεριφορές να εκδηλώνονται μόνο στην ύπαρξη των ενισχυτών. Ως εκ τούτου η θετική ενίσχυση πρέπει να μειώνεται σταδιακά έως την εμπέδωση της επιθυμητής συμπεριφοράς.

Φρονώ ότι πρέπει να αναθεωρηθεί ριζικά η επικρατούσα αντίληψη ότι ο εκπαιδευτικός επιβάλλεται να παρεμβαίνει δυναμικά όταν τίθεται αντιμέτωπος με μία προβληματική συμπεριφορά. Τουναντίον παραμένοντας ατάραχος και ψύχραιμος και συνάμα ενισχύοντας θετικά οποιαδήποτε επιθυμητή συμπεριφορά, θα πετύχει σταδιακά την εξωτερίκευση όλων των θετικών συμπεριφορών των μαθητών, δημιουργώντας έτσι ένα κλίμα παιδαγωγικής ευφορίας.

Εν κατακλείδι, αξίζει να σημειωθεί ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να διαμορφωθεί ντετερμινιστικά από την ύπαρξη και μόνο ενισχυτών. Η πολυπλοκότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, αλλά και η δυσκινησία του ανθρώπου σε αλλαγές της συμπεριφοράς του, είναι υπαρκτή. Ούτως ή άλλως η θεωρία της ενίσχυσης δεν παύει από το να αποτελεί μία αξιόπιστη εναλλακτική μέθοδο η οποία πόρρω απέχει από την αναχρονιστική, παρωχημένη και αντιπαιδαγωγική μέθοδο της τιμωρίας.